

Nikola Samardžić, *Identitet Španije*,
Admiral Books, Beograd, 2014.

Miloš Ćipranić

Monografija *Identitet Španije* jeste proizvod namere da se iznova sintetički obuhvati i promisli sudbina jednog geoistorijskog prostora u dugom kontinuitetu njegove prošlosti. Od prapočetaka i pojave ljudskih zajednica do iskušenja sa kojima se čovek susreo početkom XXI veka na teritoriji današnje Španije, od praistorijskih kultura, kao što je Magdalenijska, do epohe postfrankističke tranzicije i demokratizacije, stotine i hiljade godina ljudske istorije utisnule su više slojeva različitih, često i međusobno suočenih ili sukobljenih, identiteta unutar ovog osobenog evropskog prostora. Nikola Samardžić u svojoj knjizi razmatra i obrađuje više vrsta identitetskih konstituenata španske civilizacije, od geografskog, preko istorijskog, do jezičkog i političkog.

Na nekoliko važnih mesta u knjizi izloženi su načelni stavovi bitni koliko za Samardžićevo ishodište, toliko i uopšte za probleme teorije istorije. U uvodnom poglavlju, naslovljenom „Pristup“, data je jedna generalna konstatacija vezana za esenciju španskog identiteta: „Španija gotovo da je nesaznatljiva. Njena grandiozna prošlost prožeta je tajnama pred kojima se troše i iscrpljuju generacije posvećene istraživačkoj hispanistici. Ona je mističan doživljaj istorijskog iskustva.“ (str. 7-8) Na osnovu navedenog iskaza, ali pri tome uzimajući u obzir i bogatstvo narativnog materijala artikulisanog u monografiji, može se primetiti da je nemoguće napisati jednu definitivnu i sveobuhvatnu sintezu povodom predmeta o kome je reč, ma koliko projekat njenog pisanja bio iscrpan. Postoje slojevi hispanskog identiteta koji zahtevaju neprestano traganje i koji nisu čisto racionalistički objašnjivi.

Istoričar Hose Antonio Maravalj je u članku „Aktuelna situacija nauke i nauke o istoriji“ iz 1958. godine, čiji sadržaj i danas ostaje uputan, ukazao na zabludu sa kojom onaj ko istražuje fenomene društvene i istorijske stvarnosti može da se suoči ako se drži određenog metodološkog načela u pristupu temi koja ga zanima:

Stari princip merljivosti celokupnog stvarnog kao kamen opterećuje sve napore istoričara i svih istraživača istorijske stvarnosti, osuđujući unapred svaku pretenziju za dostizanjem znanja o čoveku u ovom pravcu. Ostavljena je stvarnost svedena na fizički svet, a čak je i ovaj sužen na izvestan tip odnosa koji su uvedeni u domen nauke. Sve ostalo preobraćeno je u predmet imaginacije manje ili više blizak nestvarnim objektima umetnosti ili poezije. [...] Može, dakle, da postoji stvarnost koja ne bi bila merljiva i, prema tome, čitavo polje činjenica koje

ne mogu biti samerene i koje zbog toga ne prestaju da budu stvarne. (*Teoría del saber histórico*, Madrid: Revista de Occidente 1958, 48-49.)

Ako „mistično“ na koje referiše Samardžić ulazi pod „nemerljivo“ o kojem govori Maravalj, onda se dijahronijski data slika oblikovanja ali i preobražaja identiteta Španije ne može redukovati na snop prostih merljivih činjenica, odnosno na prozirni hronološko-statistički pregled istorijskih procesa. Iako knjiga obiluje dragocnim egzaktnim podacima, Nikola Samardžić je svestan da takav ugao posmatranja jedne fenomenološki složene strukture, kakava je identitet Hispanije, ostaje suštinski nedovoljan i prekratak. Totalitet španske istorije privlači autora upravo zbog odsutnosti njegove apsolutne transparentije, što je jedno stanovište koje nalaže stalno propitivanje materije koja čini predmet monografije: „Jedna od privlačnih snaga istorije je, verovatno, nepostojanje, i odsustvo smisla, apsolutne objektivnosti. Ona je i u nemogućnosti saznanja totaliteta svake prošlosti.“ (str. 227)

1210

Sedimentirani identitet Španije u njegovim bogatstvima i protivrečnostima, koji istorijska disciplina u svojim nastojanjima jeste u stanju da, koliko je to moguće, obuhvati, kao objekat istraživanja ne da se klasifikovati kao već pomenuta „materia de imaginación más o menos próxima a los irreales objetos del arte y de la poesía“. Jasno je da bi u ovom kontekstu svako takavo nastojanje istoričara bilo označeno kao čista iluzorna apstrakcija, kao kretanje u prostoru koje nema utemeljenje u stvarnosti činjenica. Protiv jedne takve primedbe kao da odgovara misao iznesena na samom kraju glavnog dela teksta knjige: „Možda su identiteti samo imaginarne, ideološke konstrukcije. Ali su u tom smislu postojeći. Njihova moć je takođe stvarna, u čitavom prostoru između dobra i zla.“ (str. 283)

Identitet, ili bolje rečeno, identiteti Španije prelomljivi su u monografiji u horizontu istorije i sa više tačaka gledišta. Brojne kulture, poput rimske, vizigotske ili arapsko-berberske, vremenom su na iberijskom tlu utiskivale i ostavljale različite materijalne tragove i iznova rekonfigurisale njegov prostor. Nakon predmoderne, i dugotrajni tokovi moderne istorije dodatno su obogatili novim sedimentima hispanski prostor. Pored aspekata kakvi su geografski, istorijski, verski ili politički, ovom izrazito složenom totalitetu danas bi falila bitna dimenzija ako bi unutar njega umetnički aspekt bio ignorisan, ili barem skrajnut. Čini se da je u monografiji veći prostor analize mogao biti posvećen vizuelnim i prostornim umetnostima.

Umetnički identitet Španije, koliko god bio razuđen, jedan je od njenih temeljnih identiteta, jer ih bitno upotpunjuje i jer po sebi radikalno prevazilazi granice umetničkih medija u kojima je oblikovan. Nema sumnje da dela nediskurzivnih vrsta umetnosti, poput slika, skulptura i građevina, mogu da posluže kao istorijski izvor za poznavanje civilizacija u okviru kojih su nastali, ali u samom zapažanju da ona ne mogu da „govore“, budući da primarno nisu sačinjena od reči, postoji metodski rizik da budu posmatrana kao svedočanstvo inferiornije vrednosti u odnosu na izvore diskurzivne prirode. Usredsrediti se na statue kao što su *Dama de Elche* ili *Dama de Baza* iz IV vek pre n. e., što autor i čini u 1. poglavlju monografije pod naslovom „Iberija i Hispanija“, imalo bi smisla i pod uslovom da su narativni izvori za proučavanje antičke iberške kulture znatno bogatiji, a ne veoma oskudni, što jeste u stvari slučaj.

Kao ni ostale značajne figure iz španske istorije, ni njeni veliki slikari nisu tek bitni za razumevanje suštine identiteta Španije, oni su i sami aktivno doprineli njegovoj konstituciji. Budući da su do današnjih dana ostali izrazito važni za oblikovanje hispanskog identiteta kao takvog, začuđuje činjenica da im je veća pažnja posvećena u knjizi *Istorija Španije*, nego u *Identitetu Španije*.¹ Velaskezove *Dvorjanke* možda „elokventnije“ reflektuju i plastičnije oslikavaju krizno vreme i mutnu atmosferu vlasti Filipa IV, nego mnogi dokumenti neumetničke i narativne prirode tog doba. Istina je da *Koplj*a, slikovni primer pomenut u monografiji o kojoj je reč, ilustruju jedan od pojedinačnih Filipovih uspeha, kao što je zauzeće Brede 1625. godine, ali *Las meninas* na moćno sažet i suptilan način vizuelnim putem sublimiraju sunovrat imperijalnog identiteta Španije, o kome autor sa pravom govori u V i VI poglavlju svoje monografije. Sa druge strane, Gojini *Kaprisi*, objavljeni 1799. godine, trajno svedoče o problemima sa kojima se špansko društvo

1 Između ostalih, u prvoj monografiji o Španiji nailazim na veoma lepe i meditativne redove koje je Nikola Samardžić posvetio navedenom pitanju:

Verovatno da dugo prisustvo ljudskih zajednica ispunjava prostor nekim posebnim osećanjem koje nije dostupno neposrednim čulima, i verovatno nije slučajno opsednutost iskonskom, mističnom snagom svakodnevice, bila nadahnuće i slikara Altamire, i Goje i Pikasoa. Od pećinskih zidova, koji su postali univerzalno dobro, ne zaboravljajući planetarnu ekspanziju hispanške imperije, začetu upoznavanjem novih svetova, do pojave nekoliko pokolenja španskih umetnika koji su tokom XX stoleća dospeli do globalne slave i važnosti, kao da je zatvoren jedan ogroman krug. (*Istorija Španije*, Beograd: Plato 2003, 601.)

suočavalo tokom perioda u kome je nastojalo da postavi temelje svog modernog identiteta. *Los cachos*, kao istinski kulturno-umetnički spomenik u kome su ocrtane granice prosvetiteljskog projekta u Španiji, upečatljivo figurišu kontradikcije jedne epohe, kojih su i više nego svesni bili i Kampanes, Floridablanka i Hoveljanos.

Na kraju, *Gernika* se 1937. godine ispostavila kao nemi, ali snažan krik umiruće Druge španske republike, kao amblem neostvarene identitetske transformacije države, ali i, kako je sa razlogom naglašeno, kao „krik umirućeg čovečanstva“ (str. 236) Događaji koji su usledili u evropskoj i svet-skoj istoriji nakon 1939. godine potvrdili su univerzalnost Pikasove poruke, koja je kao takva nadmašila granice, usko shvaćenog, geografskog i istorijskog prostora španskog identiteta, i dobila globalnu, opšteljudsku dimenziju u jednom užasnom vremenu.

Posebno interesantan segment knjige čine stranice posvećene uporednoj analizi sličnog, ali nikada identičnog, istorijsko-političkog iskustva Španije i Srbije. Već su u monografiji *Istorija Španije*, na samom njenom kraju, kratko naznačeni i, može se sada reći najavljeni, odeljci *Identiteta Španije* u kojima je skicirana komparativna slika sudbina Španije i Srbije kroz istoriju, naročito u 20. veku. Komparativna analiza različitih istorijskih pojava, procesa i tendencija jeste legitimna metoda, što dokazuje postojanje uporedne politike, jedne od osnovnih poddisciplina politikologije, čiji je predmet empirijski usmereno upoređivanje različitih političkih sistema. Unutar nje nalazi se kategorija „binarne studije“, što je pristup koji je primenio Nikola Samardžić. Međutim, u obe monografije o Španiji je izričito istaknuto da istorija ne dopušta analogije, da podudarnosti u stvarnosti ne postoje. Ono što je pri tome bitno reći jeste da njihova sugestivna uverljivost i bogatstvo ipak nisu u potpunosti osporeni.

Odmah na početku *Identiteta Španije* izložena je u širokim ali dubokim potezima slična istorijska sudbina Iberijskog i Balkanskog poluostrva, dva regiona na oprečnim krajevima Evrope, i, uže gledano, Španije i Jugoslavije, odnosno Srbije. Potom je u XIV poglavlju, „Izazovu modernih identiteta“, dalje razvijena uporedna analiza. Načelno gledano, sve sličnosti između dve zemlje poticale su prevashodno iz komplikovanosti njihovih identiteta koji su se postupno i slojevito izgrađivali. U prošlom

veku i Španija i Jugoslavija su imale surovo iskustvo građanskog rata (1936-1939; 1941-1945), nakon toga po približno četiri decenije diktatura proizašlih iz građanskih obračuna, sprovođenje modela planske privrede i održavanje autoritarnog kulta ličnosti (Franko i Tito). Posle sloma dva režima usledila su suočavanja sa etničkim i kulturnim izazovima, problemom udeonih zajednica i perifernih nacionalizama, kao i procesi demokratizacije, ali sa različitim ishodima.

Naučni skup *Demokratska tranzicija u Španiji i Srbiji: iskustva i paralele*, organizovan od strane Instituta za filozofiju i društvenu teoriju i održan 19. novembra 2016. godine u Novom Sadu, u značajnoj meri je bio inspirisan navedenim uočenim sličnostima. Na tom događaju istaknuti su problemi koje su u ne tako davnoj prošlosti delile dve države, poput fenomena traume gubitkom teritorija, posedovanja institucionalnog kapaciteta za demokratsku transformaciju i izlazak iz autoritativnih političkih sistema, donošenja modernih demokratskih ustava (španskog iz 1978. godine, srpskih iz 1990. i 2006.), konačnog nacionalnog pomirenja između levih i desnih nakon građanskih ratnih sukoba, pojave terorizma (ETA u Baskiji, OVK na Kosovu), pitanja tzv. „unutrašnjeg kolonijalizma“ koga sprovede bogatije regije i centri nad onim siromašnim. Posebna pažnja posvećena je temi samopreispitivanja španskih intelektualaca tokom 20. veka povodom pitanja evropeizacije Španije, koja su na izvestan način pripremila teren za njen ulazak u Evropsku ekonomsku zajednicu 1986. godine. Činilo se da izrečene ideje i stavovi španske inteligencije povodom uključjenja njihove države u glavne evropske tokove, ponovo istaknuti i saopšteni, mogu da budu korisni i dragoceni u odnosu na situaciju sa kojom se Srbija danas suočava povodom njenog ulaska u Evropsku uniju, za čije je članstvo zvanično podnela kandidaturu 2009. godine.

U *Identitetu Španije* Nikola Samardžić iznova ističe reči Hose Ortege i Gaseta da je Španija problem, a Evropa rešenje. Madridski filozof je u martu 1910. godine u Bilbao izrekao sledeći zaključak: „Verdaderamente se vio claro desde un principio que España era el problema y Europa la solución.“ Da li bi bilo valjano umesto „Španija“ staviti „Srbija“ i danas reći da je Srbija problem, a Evropa rešenje? Da li Srbija treba da se okrene sebi ili treba da se integriše u Evropu? Da li u stvari jedan proces tu isključuje drugi?